

Vahidə CƏFƏRZADƏ*

KLASSİK DİNİ NƏSRDƏ ƏVƏZLİKLƏRİN SEMANTİKASI

Mustafa Zəririn “Siyərin-Nəbi” əsərinin materialları əsasında

XÜLASƏ

Məqalədə Mustafa Zəririn “Siyərin-Nəbi” əsərində işlənən əvəzliliklər və onun mənə növlərindən bəhs edilir. Burada əvəzliliklərin semantikasi açılır, hallanma zamanı meydana çıxan müxtəlif formaların mənşəyi, xüsusən mürəkkəb əvəzliliklərin strukturu və komponentləri müəyyənləşdirilir, onların etimologiyası izah olunur. Rast gələn arxaik əvəzliliklərin funksional-semantik xüsusiyyətləri araşdırılır və onların bəzilərinin müasir dildəki izləri müəyyənləşdirilir. Məqalədə həmçinin şəxs və işarə əvəzliliklərinin məndaxili əlaqələndirmə funksiyası, onların üslubi imkanları və cümlə strukturundakı yeri geniş şəkildə tədqiqatə cəlb olunur.

Açar sözlər: Mustafa Zərir, “Siyərin-Nəbi”, abidə, əvəzlilik, mənə növləri, hal şəkilçiləri, arxaik sözlər.

Qədim dövrlərin məhsulu olan əvəzliliklər digər qrammatik kateqoriyalar kimi uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş, formaca və mənaca dəqiqləşmiş, sabitləşmiş və dildə yeni keyfiyyətlər qazanmışdır [2, 91].

Məlum olduğu kimi qədim tarixə malik olan əvəzliliklər şəxs, əşya, hadisə, əlamət, kəmiyyət, hərəkət bildirən sözləri əvəz edir. Mustafa Zəririn “Siyərin-Nəbi” əsərinin dilində işlənən əvəzliliklərin mənə növlərini tədqiq edərkən bir sıra maraqlı faktlar müşahidə etdik.

Abidədə şəxs əvəzliliklərinin işlənməsində nəzərə çarpacaq fərqlər yoxdur. Yalnız hallanarkən ədəbi dildən fərqli olan bir sıra xüsusiyyətlər meydana çıxır. Bu əvəzliliklərin (I, II, III şəxs tək) fonetik dəyişməsində hal kateqoriyası əsas rol oynayır.

Şəxs əvəzlilikləri.

I şəxsin tək əsərdə *bən* sözü ilə ifadə edilmişdir və bütün hallarda *m* samiti *b* samiti ilə işlənməsi müşahidə edilir. Məs.: *Bən ol əhdi unudası degüləm* (321b); *Sən anlarıñla olğıl, bəni Allaha ismarlağıl, görəyim*, – didi (321b); *Bəndə* iki kişi fəidə görəcək nəsnə yoqdur (169a); *Dəxi bəndən ilərü Həq peyəmbər, Cəhanə gəldi vəhy issi rəsulər* (307b); *Çün müsəlman olam, dükəli bəndən yüz döndürələr* (322b).

Mən, sən əvəzlilikləri ismin yönəlül halında sağır nunla işlənir və *baña, saña* kimi oxunur. Məs.: *Fatimə xatun aydur*: “*Meysərə baña* daim bunuñ kibi kələcilər

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Azərbaycan dili tarixi şöbəsi, aparıcı elmi işçi. Email: vahidajafarzade@gmail.com

söylər”,– didi” (169b); Tutayısursun cahanı biməhabə, *Saňa* xud mülk olupdur axirət həm (168a); Ol oğlanı *saňa* əyallığa gətürdilər, qəbul qılğıl (323a).

Bu xüsusiyyət Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələrində, [1, 93, 95] müasir türk dillərinin əksəriyyətində geniş yayılmışdır. [3,49,50] Eyni vəziyyəti yiyəlik halında da görürük. Məs.: Gəl, ey Adəm atanı sən atası, Sənün canı qamu candan müqəddəm (167b); Sənün dinün olısər cavidan din, Sənün hökmün olısər hökmi-möhkəm (168a).

I şəxs cəmdə heç bir dəyişiklik nəzərə çarpmır. Nümunələrə nəzər salaq: *Biz* mal xərc eyləyələüm, ətrafi - aləmdən hükəma və ətibba’ dəvşürələüm, *saňa* ilac edələüm (326b); Neyçün *bizə* xəbər vermədüñ, *bizi* xizmətündə bilə alub varmaduñ (315b).

II şəxs (tək). İsimlər kimi hallanır və mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir. Məs.: Əbu Cəhl ayıtdı: Yə’ni biz *səni* aqıl, fəhim, zəki kişisün, deyü göndərdük (327a); Ətiq irişdi aña səndən əvvəl (294a).

II şəxs cəm. *Biz*,siz əvəzliləri də təkdə olduğu kimi mənsubiyyət, xəbərlilik şəkilçiləri qəbul edir və isimlər kimi hallanır. Hiç birisi gəlüb Qureys içinə girüb aytmadı kim, bu *sizüñ* diniñüz batil dindür (306a); Sizüñ qarañudurur köñlüñüz görəməzsiz, Anuñcün oğluña tələb qılmaq *saňa* yegdür (305b).

III şəxs (tək) Abidədə III şəxs *ol* şəklində işlənir. F.Zeynalov qeyd edir ki, əksər türk dillərində o, ol şəklində işlənir. Özbək və uyğur dillərində bu formanın ul, u, qırğız dilində al, yakut dilində kini, çuvaş dilində isə val şəkli özünü göstərir [5, 114]. Nümunələrə baxaq: Zira bilürlər kim, *ol* haq peyğəmbəridür (320); Ol bizüm vilayətimüzüñ səadəti və dövləti və bərəkətidür – derlər (169b).

H.Mirzəzadə yazır ki, üçüncü şəxs əvəzliyi ismin hal şəkilçilərini qəbul edib hallandığı zaman o-nun a-ya keçməsi prosesi özünü göstərir. Bu xüsusiyyət bir çox türk dillərinin tarixi abidələrində öz əksini tapmışdır [4, 173]. Abidədə aña, anuñ, aña, anı, andan və s. sözlər kifayət qədər işlənmişdir. Məs.: Ayıtdılar: “Ya Əba Talib, sən bizüm seyyidimüzün. Bilürüz kim, sən Muhəmməd bin Abdullahı səvürsün, *aña* qıymazsun kim, *anı* sögəsün, sındırasun, var əpsəm otur, deyəsün (323a); *Anuñ* nübüvvətinə iqrar edəsi degüləm (320a); *Andan* Əbu Talib və qarındaşları birlə cəmi’i qəbayili birlə cəm’ oldılar (316a).

III şəxs cəmdə də bir sıra fərqli xüsusiyyətlər müşahidə olunur. “Siyərin-Nəbi” əsərində III şəxsin cəminə *anlar* fonetik variantında rast gəlirik.Məs.: Hiç tınmayub durursun, Rəsul həzrəti *anları* Həq dinə də’vət etdigi içün bu əsil sözlər söyləmək mə’qul degüldür (315a).

Qayıdış əvəzliyi. Abidənin dilində I, II və III şəxs mənsubiyyət şəkilçilərini qəbul edən “öz”, həm də “*kəndu*” sözü ilə ifadə olunmuşdur. Öz əvəzliyinə qədim dövr Azərbaycan ədəbi dilində, yazılı abidələrdə, eləcə də bəzi müasir türk dillərində rast gəlirik. Abidənin dilində də işlənmişdir. Məs.: Bənüm öz nəfsüm ismarladum aña (322a); Bənüm köñlimə qorxu düşdi, ayruq taqətüm qalmaqda, ussum getdi, axtarıldum, ayruq *özümü* devşürəmədüüm (271b).”Kəndu” sözü abidədə atributivlik bildirmişdir. Əsərdə buna aşağıdakı nümunələrdə rast gəlirik.

Ya qavm, neyçün füzulluq edürsüz, hərzə söylərsüz, varuñuz, *kəñdū* işiñüzə gedüñüz”(310b); Yenə vida’ eyləyüb *kəñdū* yerlərinə getdilər (305b); Mal anuñ xoş yaraşur kim, xeyir edə, *Kəndū* əhvalın kəndü seyr edə (170a); *Kəndüzinə* xeyri yoqdur malınuñ, Zəbti yoqdur halınuñ, əhvalınuñ (170a); Elmi dəxi çox kişi təhsil edər, *Kəndüzin* xalq üstinə təfzil edər (170b).

İşarə əvəzliyi. Əşyanı digərlərindən fərqləndirmək məqsədilə işlənən ol işarə əvəzliyi abidədə öz əksini tapmışdır. Əsərdə ol/şol, bu, /şu, elə, /öylə, şöylə, həman işarə əvəzliləri işlənmişdir. H. Mirzəzadə qeyd edir ki, işarə əvəzliləri qrupuna daxil olan ol < o sözü uzaqda və ya qayıbdə olan hər hansı bir əşyanı göstərmək üçün işlənir. Müasir dilimizdə işlənən o - nun qədim forması ol təxminən XVIII əsrin sonlarına qədər dilimizdə çox işlək olmuş və cümlədə, əsasən, təyin rolunda işlənmişdir. Lakin bu dövrdən, yəni XVIII əsrdən sonra səs normallığını itirmiş; yalnız şeir dilində üslubi bir xüsusiyyət kimi kəsb etmişdir [4, s.180]. Nümunələrə nəzər salaq: Lakin ol günlərdə əri yoğdı (167a); Ərligi dəxi iki şərh etdilər, Ol ərənlər kim söz edüb getdilər (171a).

Əsərdə ol işarə əvəzliyi gün, zaman sözləri ilə yanaşı işləndikdə isə zaman mənasını bildirir Məs.: Ol zamanda durdılar, tağıldılar (306a).

Bu əvəzliyi hal və kəmiyyət kateqoriyasının şəkilçilərini qəbul edir. Əhadisi-nəbəvi dəxi *bunuñ* kibi derlər kim, bə’zisinüñ səbəbi vürud bu kitabda nəql olundu və bə’zisi din taəti-elmində nəql olundu (310a); Nagah bir xərqə adət olsa, bir taş kəndüyə çaxsa, ya bir ağac qarşuñda söyləsə, ya tağdan və ya qayadan ün gəlsə, *bu* cismüñ, bu canuñ, *bu* əqlüñ, *bu* fəhmüñ ol heybətdən halı necə olur? (269b).

Əsərdə və digər türk dillərində də bu əvəzlik cəm şəkilçisi qəbul etdikdə -n samiti düşür və müasir ədəbi dil üçün arxaik olan, danışiq dilində fəal işlənən “*bular*” fonetik variantı yaranmış olur. Məs.: Zeyd ayıtdı: “Haşa, ya Rəsulallah, bən mö’minəm, müsəlmanam, *bular* küffardur (305a); Bularuñ Xaliqi kim, razıqi kim (302a); Bular ayıtdılar: “Osman və Əbdürrəhman və Talhayı hazır qılıñuz”, – didilər (306a). Əsərdə iki fonetik variantda işlənmişdir. Məs.: Ol nişanlar, ol bəyanlar, həb *bunlar* da möcuddur (307a).

İşbu. Abidədə tez-tez təsadüf edilən bu arxaik söz müasir dildə işlənmir. Nümunələrə nəzər salaq: İlla eşidərlərdi kim, mö’minlər Muhəmmədə iman gətürənlər, anuñ dininə girənlər *işbu* böylə suyla yunurlar, *işbu* böylə qiyamə dururlar və *işbu* sifətdə rüku edərlər, *işbu* sifətdə sücud edərlər (310b).

“Siyərin-Nəbi” əsərində müasir ədəbi dil üçün arxaik olan *şöylə*, *böylə* işarə əvəzliləri də işlənmişdir. Keyfiyyət, tərz mənalərini ifadə edən bu sözlər müasir ədəbi dilimizdə elə/belə şəklində işlənməkdədir. Nümunələrə nəzər salaq: *Şöylə* qıjğurdı kim, heybətindən nə kim xəlayiq kim cəm’olmuşlardı, yenə qorxudan, taraltıdan tağıldılar (253a); *Şöylə* vardılar, bu qədim dinlərinə batıldır, – didilər, – ol batil dinə girdilər (306a); *Şöylə* kim əgər dəstur olsa, dünya əhli eşitməgə Allah-təalanuñ buyruğı olsa, məğribdən məşriqə dəgin canlu canavardı (yəni canlı olan bütün məxluqatı–insan və heyvan nə varsa) qalmaya idi”, – didi (272a); Bunlaruñ *böylə* tanışiq etdükləri Qureyşə yetişdi (324b); Ravi *böylə* rəvayət edər. Əbül-

Həsən Bəkri “Sirə” kitabında *böylə* hekayət eylər kim, bir gün Cəbrail əleyhis-səlam Həq həzrətindən vəhy gətirdi (316a);

Həman. Bu əvəzliyə abidədə yalnız bir fonetik varianda rast gəlirik. *Həman* sözü fars mənşəli olub hər hansı bir əşyaya işarə etmək məqsədilə işlədilir. Məs.: Ol aq bulut parası *həman* yenə Rəsuluñ üstündə durmuşdı (185b); *Həman* saət As tez bir naqə dəvəyə bindi (255); Siz eylə sanmañuz kim, bən anı *həman* dara çəkərəm (317b);

Şol işarə əvəzliyi. Məlumdur ki, ərəb qrafikasında شول/ sözünü həm *şol*, həm də *şul* kimi oxumaq mümkündür. Hər iki yazılışda olan əvəzlik, yəni *şol/şul* uzaq məsafəyə işarə etmək məqsədilə işlədilir. H.Mirzəzadə qeyd edir ki, yaxına nisbətən uzaq, yəni orta məsafədə duran əşyaya işarə etmək məqsədilə işlədilən əvəzliliklərdən biri də *şol<şul-dur*). Müasir Azərbaycan ədəbi dilində və şifahi nitqdə işlənir. Dilimizin tarixi abidələrinin dilində ol və *şol* əvəzliliklərinin paralel işləndiyi təxminən XVIII əsrə qədər davam etmişdir. [4,181]. Məs.: Allah-təala əmri ilə *şol* dəm içində Fatimə xatunuñ nitqi dutuldu, məcal vermədi, əyal vücuda gəldi, yerə endi, düşdi(243a); Andan Əbu Qubeys tağı dəxi *şol* at kişnər kibi süheyl urdu, kişnədi (239b).

Sual əvəzliyi. Kim. İnsan anlayışı bildirən əşyanı əvəz edir, hallanır, cəmlənir, cümlənin mübtədası və xəbəri olur. Ayıtdı: “Əyyühəl – qail kimsün və nə kişisün? (273a); Arada *kim* öldürdüğü mə’lum olmaya, qan bəhaya kəsələr, bir qan bəha degül, biñ qan bəha verəlüm (325a). Fikr edə mülkü və malı nolduğın, Oğlı, qızı, malı *kimə* qalduğın (170a); Əbu Cəhl ayıtdı: “Ya malumuzu kimə inanalum” (206a). Can nədür? Cana can olan *kimdür*? Ol əcəb elmi Mustafa bildi (165a); Qureyş uluları ayıtdılar: “Ol xatunu bilürmisinkim, *kimdür*? ” – didilər (168b).

Nə. Bu əvəzlik canlı və cansız əşya adlarının yerində işlənir. Xədicə xatun sordı: “Ya seyyidə, iş və güc hacət nədür, *nə* məqsudə gəldüñ, *nə* məsləhət vardır?” (309a); Vəraqə ayıtdı: “Ya Xədicə, *nə* xəbər gətürdüñ və *nə* bəşarətə gəldüñ?” – didi (279b).

Nə əvəzliyi çıxışlıq hal şəkilşisi qəbul etdikdə haradan? sözü əvəzində işlənir. Məs.: Xədicə ayıtdı: “Ya qissis, nədən bilürsün kim, bu ulu peyğəmbər olisərdür” (168a); Əbu Übeydə ayıtdı: “Ya Ətiq, nədən bildüñüz kim, aña gökdən vəhy endi, Quran münzəl oldı?” (307a).

Əsərdə nə sual əvəzliyi hal, kəmiyyət, xəbərlik şəkilşiləri də qəbul edir. Andan Xədicə xatun sordı, ayıtdı: “Haluñ nədür, əhvaluñ necədür?” – didi (272a).

Nətə/netə - neçə, nə qədər, nə cür.

Bu əvəzlik Mustafa Zəririn “Fütuhüş-Şam” əsərində, Nəsiminin dilində, “Əsrarnamə” əsərində və “Gülşəni-raz” kimi tərcümə əsərlərində işlənmişdir. Abidədə işlənən nümunələrə nəzər salaq: Şöylə kim Bəni-İsrail peyğəmbərləri, əvvəl Musa bin İmran və İsa bin Məryəm dəxi xəlifəti Allah, Davud peyğəmbər oğlu Süleyman peyğəmbər, dəxi Zəkəriyyə oğlu Yəhya (salavatullahi əleyhim əcməin) *nətə kim* bunlara vəhy gəldi, kitab münzəl oldı (311b); Görməzmisin bu

əqli- məəşi *netə* qaçar, Qaçan kim eşidür isə avazı ərğənuñ (271b); Bən *netə* sənüñ gibi peyğəmbərüñ söhbətini, xizmətini qoyayım (305a)

Niyə. Buhayra güldi, *niyə* güldüğüne peşiman oldu, ağladı (203a); Qureys cəmi'isi oğlu ilə qızı birlə görmədilərmi? Niyə inkar edərlər?(307b).

Nəyə. Ya Muhəmməd, saña nə vəqiə gəldi, nə ziyana sataşduñ və *nəyə* uğraduñ?(270b); Ta görə kim, sərəncam *nəyə* əncam olur (168a).

Necə. Necə sual əvəzliyinə aid abidədən istənilən qədər nümunə vermək olar. Yenə ol topraq ki gövhərsüzdurur, *Necə* su içər isə, susuz durur ((170b); Gəl imdi gör bu yer yüzün daxi, *Necə* dəryavü tağ və necə səhra (302a);

Neçə. *Neçə* zamanlardur kim Muhəmməd bu vəqtin bizüm qatumuza gəldugi yoqdur (313b).

Niçün. *Niçün* könlünüzüñ gözi yumulmuş,Sizi nadan, cahil, kor qılmış (166b); *Neçün* əqlüñ kəm olur, gözüñ əma (302a).

Neyçün. Ayıtdılar: “Ya Əbu Talib, ya seyyid, *neyçün* kəndü qavmiñdən yüz döndəürsün, Qureys uluları saña müt'i olurlar, sənüñlə gəlirlər (325b); Siz *neyçün* buñalursuz, tarlığanursuz?– didi (312a);

Qaçan. Kişinüñ aňlayımsuz sözünü,

Qaçan aňlayısız pəs kəndüzini? (166b); Gəvhəri yoq kişi *qaçan* bay olur,Mümsikü mü'cib soñ işi vay olur (171a); *Qaçan* Rəsul Məkkə şəhrini fəth eyləduğində Abbas dinə girmişdi, müsəlman olmuşdı (320a); *Qaçan* vəhy xəbərin verdi, nübüvvət də'vətin qıldı, rəvamıdur kim biz anı təkzib qılavuz (307a).

Qanda. Yoxsa zatın *qanda* fəhm edəsün,Əqlilə bir xəyal vəhm edəsün (164b); Qureysüñ çərisi hər *qanda* varursa, müzəffər və mənsur olduğı düşmənlərimüz məqlhur olduğı anuñ kəramətindən, mö'cizatındandır,— didi (204a); *Qanda* bənzər gül yañağı rənginə, Haşa kim, ay ola, ol yüzdən münir (276a).

Qanqı. Andan ayıtdı: “Bu rə'y, bu tədbir *qanqı* dövlətsiz kişinüñdür (323a).

Qancaru. Müasir ədəbi dildə işlənməyən bu söz “haraya” mənasını ifadə edir. Dilimizin tarixindən *qancaru* // *xancarı* // *hancarı* şəklində məlum olan bu əvəzlik qərb qrupu dialekt və şivələri üçün səciyyəvidir. Abidədə *qancaru* fonetik variantda öz əksini tapmışdır. *Qancaru* kim ol səadətli dəprənürdi, ol bulut dəxi bilə dəprənür (199b);Hey qavm, dəlimisüz, əqlüñüz *qancaru* getdi (323a); Ya qavm, siz dəlümisiz, əqlüñüz *qancaru* varadı (254b).

Təyin əvəzliyi. Digər yazılı abidələrdə olduğu kimi M.Zəririn “Siyərün-Nəbi” əsərində də *qamu* əvəzliyi üstünlük təşkil edir.

Qamu. Məs.: *Qamu* təhsil oldımı bihasıl,Kibrilə sanma kibriya bildi (165a).

Hər. Hər təyin əvəzliyi də əsərdə ən işlək əvəzliliklərdəndir. *Hər* kişinüñ kim nutıq natiqdür, *Hər* nəfəs bil zakir olsa gərək (164b).

Cümlə. “Siyərün-Nəbi” əsərində dilimizin tarixindən məlum olan ərəb mənşəli “cümlə” sözünə də təsadüf edilir. Bu söz *hamı*, *bütün* əvəzliliklərinin sinonimi kimi çıxış etmişdir. Məs.: *Cümlə* məxluq ola məmur, sən əmir, Bu *qamu* ululuğıyla, ey Əmin (276b). Göstərdiyimiz nümunədə həm *cümlə*,həm də *qamu*

əvəzliyi işlənmişdir. Sən sanma qorxudan gedər ussı Muhəmməduñ, Əslinə döndi *cümlə* həvaş oldı raciun (271b).

Qeyri-müəyyən əvəzliliklər

Kimsə. Bu əvəzlik məlum olmayan hər hansı bir subyektı bildirir. *Kimsə* aña güc etməz (324b); Lat, Üzza dinini tərək eyləduñüz, deyü bunlara *kimsə* cavab etmədilər (311b); Diriğa əql aılamaq dükəndi, Eşitməz *kimsə* bir arif kəlamın (269b).

Biri/birisi. Xəlilov Ş.X. qeyd edir ki, miqdar sayından və III şəxs mənsubiyyət şəkilçisindən əmələ gələn bu əvəzliliklər ümumilikdən daha çox hissə anlayışı ifadə edir. Bəzən biri, birisi sözləri “hər” təyin əvəzliyi ilə işlənir [2,107]. Nümunələrə nəzər salaq: Anlar dəxi hər birisi bir adı bəllü bir qəbilənuñ pəhləvanlarıdur (308b); Ol Məkkədə Zeydlə görüşən Zeydlə buluşan cəmaətdən Zeydi *birisi* gördi, tanıdı, varub Zeyduñ atasına və anasına xəbər verdi (304b).

Bəzisi. *Bə’zisi* kim fıqh elminə təəllüq dutar, fūqəha andılar, *bə’zisi* əhli-təfsir təfasirlərində zikr etdilər (310a).

“Siyərin-Nəbi” əsərində hər kim, hər biri, heç kimsə və s. qeyri - müəyyən əvəzliliklər sintaktik üsulla düzəlmişdir.

Hər kim. “Hər” təyin əvəzliyi “kim” sual əvəzliyi ilə birlikdə işlənərək qeyri-müəyyən əvəzlik əmələ gətirir. Məs.: *Hər kim* əvvəl nədür fəna bildi, Ol həqiqət nədür, bəqa bildi (164b); Həmzə ayıtdı: “İmdi, ey Qureyş cəmaəti, bilüñüz söylə kim *hər kim* Muhəmmədə qəsd edərsə, anı degül, cəmi’i Qureyşi qılıcdan keçürürəm”, – didi (325b); *Hər kim* müsülman olurdı, oğurlayın gəlürdi, iman gətürürdi (313a); Sən dəxi *hər kim* saña iman gətürsə, müsəlman olsa, anlara dəxi ögrətgil (280a).

Abidədə biri, birisi sözlərinin “hər” təyin əvəzliyi ilə işlənməsinə təsadüf edirik.

Hər biri. *Hər biri* kəndü məsləhətinə getdilər (324b); *Hər biri* kəndü mərtəbəlü mərtəbəsində oturdılar (319).

Hər birisi. Anlar dəxi ərənlərdür, *hər birisi* bir ulu pəhləvandur (312b); Anlar dəxi *hər birisi* bir adı bəllü bir qəbilənuñ pəhləvanlarıdur (308b); Ertə bir gün hər birisi bir cəmaət uydura, üzərimüzə gətürələr, bir çəri olalar (302b).

Heç. Heç əvəzliyi şəxs və hadisənin inkarını bildirir. Nümunələrə nəzər salaq: *Hiç* bu hesab hesablamadılar, aqibət əndişəlik_qılmadılar (306a); *Hiç* aya itlər üridüğünüñ üni irəmi, Ya fili bir qarınca netə eyləyə zəbun (271b).

Heç kimsə: “Ya Xədicə, ya səndən bir peyğəmbər vücudə gəlisərdurur, ya sən bir peyğəmbər ilə əvlənisərsün, əmma bu düşüñi *heç kiməsnəyə* xəbər bildirməgil”, – didi (167a); Bu sirri *hiç kimsəyə* bildürmədilər (278b); Ol əzim sirri *hiç kimsə* bilməzdi (272b).

Filan. Ərəb mənşəli olan bu söz əşya və şəxsin qeyri-müəyyənliyini bildirir. Abidənin dilində az işlənmişdir. *Filanuñ* oğlını alub kəndüñə oğul eyləgil, deyəsiz (323b); Səd bin Əbi Vəqqas *fılan* oğlu *fılanuñ* bir dəvə inciki birlə urmuş, başını yarmış, qızıl qana bulaşmış uş şəhrə gətürdilər, didilər (311a).

Qeyd etməliyik ki, belə qeyri-müəyyən əvəzlilər həm forma, həm də məzmunca bütün dövrlərdə sabit qalmışdır.

Mustafa Zəririn "Siyərin-Nəbi" əsərinin dilində işlənən əvəzlilərin bir qismi Müasir Azərbaycan dilindən fərqlənmir, dilimizin tarixindən məlum olan digər bir qismi isə arxaikləşərək abidələrimizdə öz əksini tapmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri, Ic, Bakı, 1962 .
2. Xəlilov Ş.X. "Əsrarnamənin dili" Bakı, 1988.
3. Севортян Э.В. Категория надежа. ИПСГТЯ, II, (Морфология). Москва, 1956.стр.49, 50)
4. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, 1962.
5. Zeynalov F.R Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. - Bakı, 1974.
6. M.Zərir "Siyərin -Nəbi" 1557-ci il. Əlyazma şəklində.

СЕМАНТИКА МЕСТОИМЕНИЙ В КЛАССИЧЕСКОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ПРОЗЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МУСТАФЫ ЗАРИРА «СИЙАР АН-НАБИ»

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются местоимения и их смысловые виды в произведении Мустафы Зарира «Сиерен-Наби». Раскрывается семантика употребляемых в произведении местоимений, определяется происхождение различных форм, возникающих при склонении, в частности, структура и компоненты сложных местоимений, а также объясняется их этимология. В статье исследуются функционально-семантические особенности встречающихся архаичных местоимений и выявляются следы некоторых из них в современном языке. Внутритекстовая связующая функция личных и указательных местоимений, их стилистические возможности и место в структуре предложения.

Ключевые слова: Мустафа Зарир, «Сиерен-Наби», памятник, местоимение, смысловые виды, надежные окончания, архаичные слова.

THE SEMANTICS OF PRONOUNS IN CLASSICAL RELIGIOUS PROSE: BASED ON THE MATERIALS OF MUSTAFA ZARIR'S SIYAR AL-NABI

SUMMARY

The article deals with the pronouns used in Mustafa Zarir's Siyer-i Nebi and their semantic types. It reveals the semantics of the pronouns, identifies the origin of the various forms that emerge during declension, particularly the structure and components of compound pronouns, and explains their etymology. The functional-semantic features of the archaic pronouns encountered in the text are examined, and the traces of some of them in the modern language are identified. The article also extensively investigates the intratextual linking function of personal and demonstrative pronouns, their stylistic potential, and their role in sentence structure.

Keywords: Mustafa Zarir, "Siyer-un-Nabi", monument, pronoun, semantic types, case suffixes, archaic words.